

A magyar Kopernikusz

*Rövid áttekintés a Kopernikusz-példányok sorsáról a Kárpát-medencében**

Bár a magyar Kopernikusz-recepció kutatására vannak kísérletek, ezek megmaradtak a magyarországi szerzők műveiben fennmaradt tényleges vagy vitatott kopernikánus hatások elemzésében,¹ s olvasmánytörténeti oldalról a mai napig hiányzik bármiféle összegzése a kérdésnek. Székely László munkahipotézise ugyanakkor impozáns:

„A kopernikuszi fordulat és a kopernikuszi fordulat nyomán kialakuló új fizikai világnézet magyarországi megjelenése igen fontos adalékkal szolgálhat ahhoz, hogy megértsük a későbbi magyar természettudományos kultúrának a nagy európai nemzeti kultúrák és tudományok irányában megmutatkozó nyitottságát és recepcióképességét.”²

Ez a recepció három fázisban valósult meg. Első szakasza a heliocentrikus kozmológia születése és elterjedése, ami az univerzum homogenizálásával és mechanizálásával (kartézianus természetfilozófia) folytatódott, s végül a newtoni fizika megalkotásával fejeződött be.³ Székely érthető módon először – a hazai iskolaügy szomorú helyzete miatt – a protestáns diákok által látogatott wittenbergi egyetem differenciált Kopernikusz-képével kezdi a hazai recepciókutatást.⁴ Apáczai Csere János példája jól mutatja, hogy a heliocentrikus alapmű megjelenéséhez képest egy évszázaddal később már nem a matematikai-csillagászati recepció történik meg, hiszen a kolozsvári tanár már kartézianus fizikát fogadta el.⁵

* „A magyar Kopernikusz-vadászat” c. előadás (Budapest, Polaris Csillagvizsgáló, 2009. február 28. – I. Csillagásztörténeti Találkozó) szöveges változata. A tanulmány egy készülő nagyobb munka, a hazai Kopernikusz-recepció első fejezete. Itt mondok köszönetet Kulcsár Péternek, Monok Istvánnak és Zsoldos Endrének a tanácsaikért és javasataikért. Külön szeretnék köszönetet mondani könyvtáros kollégáimnak önzetlen segítségükért, hogy alapvető információkkal segítették a munkámat: Oláh Róbertnek (Debrecen), Fischerné Grócz Zitának (Kalocsa), Molnár B. Lehelnek (Kolozsvár) és Gernot Nussbächernek (Brassó).

¹ MÁTRAI László: *Adatok a kopernikuszi világnézet térhódításáról*. Bp., 1952. – ZEMPLÉN, Jolán: *The Reception of Copernicanism in Hungary. A contribution to the History of Natural Philosophy and Physics in the XVIIth and XVIIIth centuries*. = *Studia Copernicana* 5. (1972) 311–356. – SZÉKELY László: *A kopernikuszi fordulat és a kopernikuszi fordulat nyomán kialakuló új fizikai világnézet Magyarországon*. In: *A honi Kopernikusz-recepciótól a magyar Nobel-díjakig*. Szerk. PALLÓ Gábor. Bp., 2004. 23–58.

² SZÉKELY: *i.m.* 2004. 23.

³ KOYRÉ, Alexandre: *From the Closed World to the Infinite Universe*. Baltimore, 1957. 28–57. – BROECKE, Steven Vanden: *Astrological Reform, Calvinism, and Cartesianism: Copernican Astronomy in the Low Countries, 1550–1650*. = *Studies in History and Philosophy of Science* 35. (2004) 372–377.

⁴ MÜLLER, Konrad: *Phil. Melanchthon und das kopernikanische Weltsystem*. = *Centaurus* 9. (1963) 16–28. – WESTMAN, S. Robert: *The Melanchthon Circle, Rhetoric, and the Wittenberg Interpretation of the Copernican Theory*. = *Isis* 66. (1975) 178–181. – BROSSEDER, Claudia: *Im Bann der Sterne. Caspar Peucer, Philipp Melanchthon und andere Wittenberger Astrologen*. Berlin, 2004. 199–202.

⁵ MONOK István: *Descartes-recepció a Kárpát-medence olvasmánytörténeti forrásainak tükrében. 1660–1740*. In: *A kartezianizmus négy száz éve*. Szerk. CSEJTEI Dezső, DÉKÁNY András, LACZKÓ Sándor. Szeged, 1996. 297–305. – UNGVÁRI-Zrínyi Imre: *Erdélyi magyar kartezianizmus a 17. században (Descartes eszméi Apáczai Csere János műveiben)*. = *Kellék* 8–9. (1997)

„Ennek kellő-közepibe vagyon a nap, ki az ő maga tengelye körül való irányú sebes forgásával a mű egünköt minden bennlevő állatokkal egyetemben éppenséggel forgatja.”⁶

Kopernikusz magyarországi recepcióját nemcsak a fent felsorolt földrajzi-művelődéstörténeti determináció befolyásolta, hanem két alapvető csillagászati-fizikai tény (melyek általában meghatározták mindenhol Kopernikusz művének befogadását): először a Föld mozgásának fizikai bizonyítékát jóval később, 1728-ban igazolta James Bradley angol csillagász a *fényaberráció*⁷ jelenségével, másodszor a heliocentrikus elmélet sem egyszerűbb, sem pontosabb nem volt a rivális Ptolemaioszénál.⁸ Tycho Brahe dán csillagász számára úgy vetődött fel a kérdés, hogy melyik rendszert: a ptolemaioszit vagy a kopernikuszit kell kijavítani?⁹ Furcsa módon Arisztotelész naturalista kozmológiájára a legelső, igaz apró csapást Konstantinápoly eleste, s a görög kultúra Itáliába, a nyugati kultúrába áramlása adta. A sztagirita természetfilozófiája mellett megjelent a kozmoszt matematikai alapokon értelmező platonista szemlélet is. Így Platón 15. században megismert dialógusai az összemérhetőség és harmónia felé terelték a kor újdonságra fogékony matematikusait és csillagászait.¹⁰

A nyugati kultúrában határkönek tekintett Kopernikusz-mű hatástörténetéről sokféle elmélet létezik.¹¹ Ám kézzelfogható, teljes körű, s olvasmánytörténetileg megalapozott vizsgálat Owen Gingerich amerikai csillagász, tudománytörténész nevéhez fűződik. Az alapötlet egyszerű és kézenfekvő volt: összegyűjteni a Kopernikusz-mű összes fennmaradt példányát, s megvizsgálni őket, hogy mennyire hatott a heliocentrikus alapmű – különböző kiadásokban – a koraiújkori századok olvasóira.¹² A nagyszabású, öt kontinensre kiterjedő több évtizedes kutatás összegzése megkerülhetetlen a kopernikuszi recepciótörténet számára.¹³ Gingerich kiindulópontja az a koestleri-tétel volt – Arthur

157–176. – PERECZ László: *A magyar filozófiai intézményrendszer kialakulása*. In: *Közelítések a magyar filozófia történetéhez. Magyarország és a modernitás*. Szerk. MESTER Béla, PERECZ László. Bp., 2004. 42–49.

⁶ APÁCZAI Csere János: *Magyar Encyclopaedia (1653)*. S.a.r. BÁN Imre. Bp., 1959. 148.

⁷ Fényaberráció: fizikai jelenség, melynek következtében a csillag vagy más pontszerű égitest látszólagos helye eltolódik az éggömbön a megfigyelő mozgása következtében. Oka a fény véges terjedési sebessége, mivel a megfigyelő és a távcső azalatt kismértékben elmozdul, míg a fény a távcső hosszának megfelelő utat megteszi.

⁸ GINGERICH, Owen: *From Copernicus to Kepler: Heliocentrism as Model and as Reality*. = *Proceedings of the American Philosophical Society* 117. (1973) 513–522. – BLAIR, Ann: *Tycho Brahe's Critique of Copernicus and the Copernican System*. = *Journal of the History Ideas* 51. (1990) 355–377. – SIMONYI Károly: *A fizika kultúrtörténete*. Bp., 1998. 182–185. – *A tudomány gondolkodás története*. Szerk. ROPOLYI László, SZEGEDI Péter. Bp., 2000. 252–255.

⁹ CHRISTIANSON, John Robert: *On Tycho's Island. Tycho Brahe and his Assistants, 1570–1601*. Cambridge, 2000. 104.

¹⁰ KRISTELLER, Paul Oskar: *Szellemi áramlatok a reneszánszban*. Bp., 1979. 74–107. – HOSKIN, Michael: *A csillagászat története*. Bp., 2004. 45–50. – DUHEM, Pierre: *A jelenségek megőrzése – Értekezés a fizikaelmélet fogalmáról Platóntól Galileiig*. Bp., 2005. 107–141.

¹¹ DREYER, John Louis Emil: *A History of Astronomy from Thales to Kepler*. Cambridge, 1953. 305–344. – KUHN, S. Thomas: *The Copernican Revolution: Planetary Astronomy in the Development of Western Thought*. Cambridge, 1957. – HOOYKAAS, Reijer: *The Rise of Modern Science: When and Why?* = *British Journal for the History of Science* 20. (1987) 453–473. – HALLYN, Fernand: *La structure poétique du monde*. Paris, 1987. 39–156. – WESTMAN, S. Robert: *Two Cultures or One? A Second Look at Kuhn's The Copernican Revolution*. = *Isis* 85. (1994) 79–115. – LERNER, Michel-Pierre: *The Origin and Meaning of „World System”*. = *Journal for the History of Astronomy* 36. (2005) 407–441.

¹² Ehhez hasonló minden részletre kiterjedő felmérése csak a Johann Gutenberg 42-soros Bibliájának, William Shakespeare *First Folio*-jának illetve John James Audubon (1785–1851) ornitológus Észak-Amerika madarait bemutató munkájának volt.

¹³ GINGERICH, Owen: *The Great Copernicus Chase and Other Adventures in Astronomical History*. Cambridge, 1992. 69–81. – GINGERICH, Owen: *An Annotated Census of Copernicus' De revolutionibus (Nuremberg, 1543 and Basel, 1566)*. Leiden, 2002. – GINGERICH, Owen: *The Book Nobody Read: Chasing the Revolution of Nicolaus Copernicus*. New York, 2004.

Koestler, a magyar származású író tudománytörténeti körképében megfogalmazott állítás –, amely szerint a napközéppontú elméletet fel- és megújító fromborki kanonok munkáját gyakorlatilag egy szűk körön kívül senki sem olvasta el, illetve a komoly matematikai ismereteket igénylő szakkönyv igazából csak kevesek számára volt követhető.¹⁴ A hozzáértők kicsiny csoportja (legjellegzetesebb képviselői Tycho Brahe, Kaspar Peucer és Erasmus Reinhold), bár elismerték Kopernikusz matematikai zsenialitását, abszurd, az egyetemi oktatásban alkalmazhatatlan teóriaként kezelték, amely ugyanakkor hipotézisként a bolygók mozgásának modellezésében segíthette a csillagászokat. Andreas Osiander német protestáns teológus Kopernikusz főművének bevezetőjében így is határozta meg az égitestek keringéséről szóló munkát: egy matematikai könyv matematikusoknak.¹⁵ Koestler állítása – a forrás mélyreható ismeretére alapozva – kíméletlen.

„A *De Revolutionibus Orbium Coelestium* minden idők egyik legkevésbé ismert és olvasott könyve. (...) A példátlan kudarc oka, hogy e könyv gyakorlatilag olvashatatlan.”¹⁶

A 16–17. században három alkalommal jelent meg Kopernikusz munkája. Az első kiadás Johann Petreius nürnbergi sajtója alól került ki 1543-ban. Ezt követte az 1566-os bázeli Heinrich Petri kiadása.¹⁷ Az első tudományos apparátust is tartalmazó kiadás Nicolaus Mulerius groningeni matematikus munkája a 1617-ből.¹⁸ Az 1543-as kiadásból 277, a 1566-os kiadásból pedig 324 példány maradt az utókorra.¹⁹ Ezek a számok mindenképpen magasak, hiszen ismert, hogy Galileo Galilei *Sidereus nuncius* (Velence, 1610) vagy Isaac Newton *Principia* (London, 1687) szintén korszakos műveknek a kiadása 300–400 példány lehetett, s jó néhány évtized választja el őket Kopernikusz első kiadásától. Gingerich a megmaradt példányok potenciális és kideríthető tulajdonosai (kb. 80 fő) alapján 400 példányra becsüli a nürnbergi kiadást, amelynek több mint a fele maradt volna az utókorra. Ez lenyűgöző arány a kortárs tudományos kiadványokkal összehasonlítva. Így még világosabban látszik, hogy a heliocentrikus munka példányai, jelentőségéhez mérten szép számban őrződtek meg a viharos évszázadok ellenére. A magyarországi források – a legszerencsésebb esetben – 15 példányról tudósítanak a Kárpát-medencéből a koraujkorban, ami szintén figyelemreméltó. Ebből hét regisztrált példány maradt az utókorra. (lásd a táblázatot) Gingerich szerint Heinrich Petri bázeli kiadása talán 500–600 példány lehetett, itt is több mint a fele megmaradhatott a könyveknek.²⁰ A felmérés legelső

¹⁴ KOESTLER, Arthur: *Alvajárok*. Bp., 2007. 262–268.

¹⁵ COPERNICUS, Nicolaus: *De revolutionibus orbium coelestium libri VI*. Norimbergae: apud Ioh. Petreium. 1543. 4, „Mathemata mathematicis scribuntur.”

¹⁶ KOESTLER: *i.m.* 2007. 262.

¹⁷ COPERNICUS, Nicolaus: *De revolutionibus orbium coelestium libri VI*. Basileae: ex officina Henricpetrina, 1566.

¹⁸ COPERNICUS, Nicolaus: *De revolutionibus orbium coelestium libri VI*. Amstelrodami: excudebat Wilhelmus Iansonius, 1617.

¹⁹ 2006. januárjában bejárta az európai sajtót a hír, hogy előkerült egy újabb példánya a bázeli kiadásnak Ljubljanában. A felfedezője Stanislav Južnič szlovén származású fizikus volt. Egy rossz katalogizálás miatt (1566 helyett 1766-ot írt a líceum egykori könyvtárosa) több évszázadig ismeretlen volt ez a kötet. A 18. század közepén a jezsuita rend katalogizálta, majd ezután – talán a rendfeloszlás következtében – került a szlovén nemzeti könyvtárba. Az is elképzelhető, hogy tudatosan rontotta el az évszámot a katalogizáló, ezzel védve az értékes nyomtatványt, mert így nem hurcolták el, más kötetektől eltérően a Szlovéniát éppen aktuálisan megszálló francia, osztrák vagy a német katonák az évszázadok során.

²⁰ GINGERICH: *i.m.* 2002. XII–XV.

eredményének azt tekinthetjük, hogy a 16. század második felének jelentősebb csillagászainak, matematikusainak megvolt legalább egy példányban Kopernikusz könyve, amelyet – általában – sűrű jegyzetekkel láttak el. A legnevesebb tulajdonosok között markáns különbséget tehetünk korai kopernikánusok: Joachim Georg Rheticus, Thomas Digges, Diego Zúñiga, Johann Kepler és Giordano Bruno illetve Kopernikusz heliocentrikus modelljével vitatkozó matematikusok: Tycho Brahe, Kaspar Peucer, Erasmus Reinhold, Michael Maestlin és a Christophorus Clavius között. Alig van szerzetesrend, amelyik közül valamelyik rendházban ne lett volna legalább egy példánya az 1543-as vagy 1566-os kiadásnak. A legtöbb példánnyal – természetesen – a jezsuiták rendelkeztek.²¹

Kopernikusz heliocentrikus világmépről megfogalmazott elméletét legelőször 1510–1514 között készült – röviden csak *Commentariolus*-nak nevezett – kéziratban maradt művében fejtette ki. Kommentárja az égitestek elrendezéséről és mozgásáról szóló hipotéziseket foglalta össze, amelyet eljuttatott barátaihoz is.²² Egy példánya a wittenbergi egyetem matematikusa, Joachim Georg Rheticus közvetítésével Kassára került, majd annak halála után tanítványa, Valentinus Otho őrizte meg.²³ Később Jakob Christmann heidelbergi csillagász, orientalista használta. Az ő halála után éppen Heidelbergben tanuló Jan Amos Komensky, később a sárospataki főiskola tanára szerezte meg a kéziratot.²⁴ Dudith Andrásnak is volt a kéziratból egy példánya, amit Joachim Prätoriushoz 1589 elején írt levele is alátámaszt. A kéziratot Paul Wittich boroszlói humanistától kaphatta. Wittich viszont nagybátyjától, az egykori jénai teológus professzortól, Balthasar Sartoriustól szerezhetette meg. Hozzá talán Rheticustól kerülhetett, akivel levelezett az 1550-es években.²⁵ A nyolc levélből álló kézirat soha nem került kinyomtatásra. Sokáig ismeretlen volt a szélesebb nyilvánosság számára, csak 1877-ben buk-

²¹ GINGERICH: *i.m.* 2002. Az ágoston rendnek Brnóban, Milánóban, az osztrák St. Florianban, a francia Saint-Omerban és Párizsban voltak példányai. A bencéseknek Metzben, Verdunban, Párizsban, Cataniában, a normandiai Évieux-ben, a Rajnától keletre lévő Ettenheimmünsterben. A bencés könyvtárakból az államosítás után kerültek a városi bibliotékákba a kötetek. A karmeliták Krakkóban, Mantuában, a Heidelbergtől keletre fekvő Hirschhorn am Neckarban, Dijonban illetve Clermont-Ferrandban őriztek köteteket. A domonkosok Bordeaux-ban és Cremonában, a ferencesek pedig Wrocławtól nyugatra Złotoryjában, Prágában, Soissons-ban katalogizálták. A jezsuitáknak a következő rendházakban volt példányuk: Bécs, Peking, Párizstól délre Bourges, Pozsony, Braniewo (Braunsberg), Brugge, a cseh Jindřichův Hradec, Chomutov, a sváb Dillingen, a sziléziai Glogów, Heidelberg, Ingolstadt, Innsbruck, a stíriai Judenburg, Mainz, Milanó, Nápoly, Palermo, Párizs, a Mosel partján fekvő Pont-à-Mousson, Prága, Róma, Sevilla, Trier, Bécs, Würzburg és a cseh Znojmo.

²² COPERNICUS, Nicolaus: *Complete Works*. Ed. by Pavel CZARTORYSKI ; Transl. and Comm. by Edward ROSEN with Assist. of Erna HILFSTEIN. Vol. III. Warsaw, 1985. 75–90. – BARKER, Peter-GOLDSTEIN, Bernard R.: *Patronage and the Production of De Revolutionibus*. = Journal for the History of Astronomy 34. (2003) 345–347.

²³ Rheticus magyarországi kapcsolatairól először Szilágyi Sándor történész adott hírt. Egy rövid híradás keretében számolt be a Századokban Franz Hipler, a Rheticus-monográfus kéréséről, miszerint ismer-e valaki arra adatot, hogy Rheticus hogyan került Kassára és mit csinált ott, hol van eltemetve stb. Századok 10. (1877) 893–894. – M. ZEMPLÉN Jolán: *A magyarországi fizika története 1711-ig*. Bp., 1961. 35. – Valentinus Otho és Dudith András kapcsolatára I. utóbbi levelét *Johann Jacob Grynaeus magyar kapcsolatai*. Közreadja SZABÓ András. Szeged, 1989. 71–72. – SZABÓ András: *Joachim Georg Rheticus, Copernicus tanítványa Magyarországon*. In: *Janus Pannonius és a humanista irodalmi hagyomány*. Szerk. JANKOVITS László, KECSKEMÉTI Gábor. Pécs, 1998. 79–88. – SZÉKELY: *i.m.* 2004. 25.

²⁴ BURMEISTER, Karl Heinz: *Georg Joachim Rhetikus 1514–1574. Eine Bio-Biographie. I–III*. Wiesbaden, 1967. (továbbiakban: BURMEISTER) I. 178–182.

²⁵ GINGERICH, Owen-WESTMAN, S. Robert: *The Wittich Connection: Conflict and Priority in Late Sixteenth-Century Cosmology*. Philadelphia, 1988. 10–11. – DOBRZYCKI, Jerzy-SZCZUCKI, Lech: *On the Transmission of Copernicus's Commentariolus in the Sixteenth Century*. = Journal for the History of Astronomy 20. (1989) 25–28. „Habeo Epitomen Copernici ab ipso auctore inscriptam: nescio an eam videris.”

kantak rá Bécsben, majd Stockholmban és Aberdeenben másolatukra.²⁶ Rheticus 1539-ben felkereste Kopernikust, aki már hosszú ideje dolgozott a bolygók és a Hold Ptolemaiosz által bevezetett *ekvánsok*²⁷ ignoráló rendszerén.²⁸ Tanítványa *Narratio prima* c. levelében számolt be Johann Schöner nürnbergi matematikusnak Kopernikusz napközéppontú elméletéről 1540-ben.²⁹ Nyomtatásban tehát ez az első könyv, amelyik a heliocentrikus modellről hírt ad.³⁰ A tanítvány első beszámolója Kopernikusz *körmozgások* című Danzingban megjelent könyvéből néhány példány maradt csak az utókorra.

Nem sok reménnyel kecsegtethet tehát a magyarországi forrásokban való keresgélés sem. A nagyszombati jezsuita kollégiumban Némethi Jakab, az első fennmaradt katalógus készítőjének utódja katalogizált egy Rheticus művet 1632 után, ám a tétel végén az összeíró – nagyon helyesen – Keplerhez utalta a fenti munkát.³¹ Az utalás egyértelművé teszi, hogy nem az 1540-es, hanem a prágai asztronómus nevezetes 1596-os *Mysterium cosmographicum* c. munkájához csatolt kiadáshoz van szerencsénk.³² A hat bolygó pályáját öt platóni testtel modellező Kepler korai művét, pergamen kódex-töredékbe kötve meg is találjuk az utalásnál.³³ Mindenképpen tanulságos, hogy a Kopernikuszt indexre tevő 1616-os határozat után vagyunk pár évtizeddel, de a katalógus készítője fontosnak tartotta, hogy utalót készítsen Kopernikusz és Rheticus művéről. A jezsuita egyetem könyvtárosa, a természettudománnyal is foglalkozó antikopernikánus Szentiványi Márton már nem készített 1690-ben ilyen utalást, ő csak Kepler munkáját írta le, ám közölte a matematika szakba sorolt könyv beszerzés dátumát is (1638).³⁴ Zsámboky könyvtárában megvolt Rheticus egy évvel későbbi kiadása,³⁵ amely egy asztrológiai kolligátum része volt.³⁶ Ezenkívül Rheticus még egy művének példánya szerepelt ko-

²⁶ SWERDLOW, M. Noel: *The Derivation and First Draft of Copernicus's Planetary Theory: A Translation of the Commentariolus and Commentary*. = Proceedings of the American Philosophical Society 117. (1973) 423–512.

²⁷ Ekváns: körpálya, amelyen a mozgás nem egyenletes, hanem egy másik középpontú körpálya menti egyenletes mozgás levetítése.

²⁸ BURMEISTER I. 42–62.

²⁹ RHETICUS, Joachim Georg: *Narratio Prima*. Éd. critique, trad. française et comm. par Henri HUGONNARD-ROCHE et Jean-Pierre VERDET. Wrocław, 1982. 42–87. – WESTMAN: *i.h.* 1975. 184–189.

³⁰ RHETICUS, Joachim Georg: *Ad clarissimum virum D. Ioannem Schonerum, De libris revolutionum eruditissimi viri, et mathematici excellentissimi, reverendi D. doctoris Nicolai Copernici Torunnaei, Canonici Varmiensis, per quendam iuvenem, mathematicae studiosum Narratio prima*. Excusum Gedani: per Franciscum Rhodum, 1540.

³¹ *Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig. II. Nagyszombat. 1632–1690*. S.a.r. FARKAS Gábor Farkas. Szeged, 1997. (továbbiakban: ADATTÁR 17/2.) 130. „R. 149. Georgij Rethici de libris reuolutionum Nicolai Copernici Narratione Vide mysteri Kepleri.”

³² KEPLER, Johann: *Prodromus dissertationum cosmographicarum, continens mysterium cosmographicum, de admirabili proportione orbium coelestium, de que causis coelorum numeri, magnitudinis, motuumque periodicorum genuinis et proprijs, demonstratum, per quinque regularia corpora geometrica ... addita est erudita narratio M. Georgii Ioachimi Rhetici, de libris revolutionum ... D. Nicolai Copernici*. Tubingae: Excudebat Georgius Gruppenbachius, 1596. – GINGERICH, Owen-VOELKEL, James R.: *Tycho's Copernican Campaign*. = Journal for the History of Astronomy 29. (1998) 28–29.

³³ ADATTÁR 17/2. 100. „K. 42. Eiusdem mysterius Cosmographicus 1596. Tubingae in 4. membrana scripta.”

³⁴ ADATTÁR 17/2. „252. Eiusdem Cosmographicum mysterium quarto Tubingae 1596. membrana scripta 1638.”

³⁵ RHETICUS Joachim Georg: *De libris revolutionum ... Nicolai Copernici ... Narratio prima ad ... Ioan. Schonerum*. Basileae: apud Robertum Winter, 1541. – BURMEISTER I. 49.

³⁶ *A Zsámboky-könyvtár katalógusa (1587) Gulyás Pál olvasatában*. Szerk. MONOK István. Bev. ÖTVÖS Péter. Bibl. VARGA András. Szeged, 1992. 169. „408/1. De libris reuolutionum Doctoris Nicolaj Copernicij mathematici enarratio Basileae apud Robertum Winter. 1541. 8vo.”

rabeli könyvtárban: a trigonometriai táblázatok magába foglaló könyve – amely évekkel a halála után jelent meg (1596) – az esztergomi érseki bibliotékában (1674).³⁷ A művet a már említett wittenbergi tanítványa, Valentinus Otho matematikus rendezte sajtó alá mestere után maradt kézírataiból és táblázataiból.³⁸ A 'Census' appendixében szereplő magyarországi Rheticus-példány (*Narratio prima* 1540-es gdański kiadása)³⁹ sajnálatos tévedés, a wittenbergi matematikus egy másik, szintén nagyon ritka, csillagászati táblázatokot tartalmazó művével keverték össze.⁴⁰

Nézzük meg alaposabban a magyarországi forrásokat és a ma is meglévő példányokat! Az eperjesi katolikus plébánia könyvtárában két Kopernikusz-mű volt 1606-ban.⁴¹ Ez mindenképpen figyelemre méltó még akkor is, ha az első esetében nem tudjuk biztosan, hogy az 1543-as nürnbergi vagy az 1566-os bázeli kiadás volt meg Eperjesen. A másodiknál találgatásra vagyunk szorulva, esetleg a lengyel csillagász halála előtti évben megjelent munkája lehetett.⁴² Ugyanis Rheticus visszatérve a német egyetemére, Kopernikusz kéziratából kiválasztott két trigonometriával foglalkozó fejezetet – a háromszögek oldalairól és szögeiről szólókat – s kiadta őket Wittenbergben, hogy előkészítse a nagy mű tudományos fogadtatását. Természetesen a kiadásban szerepet játszhatott az is, hogy ekkor lett az egyetemen Erasmus Reinhold mellett matematika professzor, s neki jutott az aritmetika, geometria és trigonometria oktatása.⁴³ A ma is meglévő eperjesi példány (1566) tulajdonosi bejegyzései alapján nem azonosítható a forrásokban szereplőkkel. E példány tulajdonosa volt Hazslinszky Frigyes Ágost (1818–1896) természettudós, kiváló botanikus, aki 1846-tól az eperjesi kollégium természetrajz és matematika tanára volt. Ő adományozta 1853-ban az evangélikus líceumnak a Kopernikusz-kötetét.⁴⁴

Mossóczi Zakariás nyitrai püspök⁴⁵ végrendeletében számtalan csillagászati és asztrológiai könyv található, közöttük a fromborgi kanonok munkája.⁴⁶ A püspök Kopernikusz-kötetét Nicasius

³⁷ *Katolikus intézményi könyvtárak Magyarországon 1526–1726*. S.a.r. ZVARA Edina. Szeged, 2001. 68., 149. „Georgius Joachimus Rhetius opus palatinum de triangulis.”

³⁸ RHETICUS, Joachim Georg: *Opus Palatinum de triangulis*. Neostadii in Palatinatu: excudebat Matthaeus Harnisius, 1596.

³⁹ GINGERICH: *i.m.* 2002. 378.

⁴⁰ RHETICUS, Joachim Georg: *Tabulae astronomicae*. Vitebergae: [s. typ.], [c. 1542]. (ELTE Egyetemi Könyvtár, Ant. 1041. coll. 5.) – BURMEISTER II. 27.

⁴¹ *A magyar könyvkultúra múltjából. Iványi Béla cikkei és gyűjtése*. S.a.r., függ. HERNER János, MONOK István. Szeged, 1983. (továbbiakban: ADATTÁR 11.) „Nicolaus Copernicus de revolutione orbium coelestium (...) Copernicus tabulae schaeiricae [sphaericae?].”

⁴² COPERNICUS, Nicolaus: *De lateribus et angulis triangulorum*. Excusum Wittembergae: per Iohannem Lufft, 1542.

⁴³ ROSEN, Edward: *The Authentic Title of Copernicus's Major Work*. = *Journal of the History of Ideas* 4. (1943) 466–468. – GINGERICH, Owen: *The Role of Erasmus Reinhold and the Prutenic Tables in the Dissemination of Copernican Theory*. = *Studia Copernicana* 6. (1973) 43–62. – GINGERICH: *i.m.* 2004. 17–19.

⁴⁴ GINGERICH: *i.m.* 2002. 199. Tulajdonosi bejegyzések feltételezett időrendben: „Johannes Koruni” „Ex Bibliotheca Johann Primerii” Ismert egy Johannes Primerius besztercebányai polgár 1643-ból. Cf. OSZK, Oct. Lat. 133. *Album amicorum*. „Prof. Harslinszky[!] Bibliothecae Collegii donat 1853.” [pecsét]: „Az Eperjesi Ev. Ker. Collegium Könyvtára.” (Eperjes, Štátna Vedecká Knižnica QQ 22 Ms-Pr Kol.)

⁴⁵ PAJKOSSY Györgyné: *Ellebodius és baráti körének könyvei az Egyetemi Könyvtárban „Nicasii Ellebodii Casletani et amicorum”*. = *Magyar Könyvszemle* 99. (1983) 225–242. – MADAS Edit-MONOK István: *A könyvkultúra Magyarországon a kezdetektől 1730-ig*. Bp., 1998. 153–154. – KOMAROVA, Klara: *Zachariáš Mošovský – turčiansky rodák a jeho diár*. In: *Kniha 1999–2000*. Martin, 2001. 235–256.

⁴⁶ ADATTÁR 11. 471. „Copernici volumen”.

Ellebodius flamand származású filológusnak ajándékozta, akinek halála után visszakerült a bibliotékájába a kötet.⁴⁷ Az európai hírű humanistát Oláh Miklós esztergomi érsek hívta meg a nagyszombati jezsuita kollégiumba, hogy a középszintű oktatást egyetemmé fejlessze.⁴⁸ Az Arisztotelész-filológiában szaktekintélynek számító Ellebodius könyvtárának előkerült példányai egy humanista tudós jellegzetes könyvgyűjteményét mutatja meg az utókornak. Leuvenben, majd a római Collegium Germanicumban tanult, 1558-ba került Nagyszombatba, valószínűleg Dudith András közvetítésével. Az esztergomi kanonoki javadalom tette lehetővé, hogy a padovai egyetemen filozófiát és medicinát tanulhasson. 1571-től Pozsonyban élt, Radéczy István egri püspök orvosaként.⁴⁹ Itt elsősorban görög klasszikusok, főleg Arisztotelész és Arisztophanész műveinek latin kiadását készítette elő. Barátai közé tartozott a magyarországi humanisták színe-java: Mossóczi Zakariás, Purkircher György, Zsámboky János, Istvánffy Miklós, Carolus Clusius, Elias Corvinus és Hugo Blotius.⁵⁰ Mossóczi hatalmas könyvgyűjteményét sógora, Kecskés András örökölte,⁵¹ majd később a könyvek Kecskés János pozsonyi kanonokra szálltak,⁵² aki végül a jezsuita rendnek adományozta 1639-ben.⁵³ Itt katalogizálták, s a matematika szakba osztották be az akkor még fehér bőrkötésben lévő könyvet.⁵⁴ A rend 1773-as feloszlata után először Budára, majd Pestre került, a nagyszombati egyetem jogutódjaként működő Magyar Királyi Egyetem Ferenciek terén álló könyvtárába.⁵⁵ A könyvben néhány jegyzet, tartalmi kiemelés található Mossóczi kezétől.⁵⁶

Hans Dernschwam morvaországi születésű német humanista tudós, aki fiatal korától haláláig mint a Fugger-család magyarországi megbízottja Felvidéken és Erdélyben dolgozott. Besztercebányai

⁴⁷ COPERNICUS: *i.m.* 1543. (ELTE Egyetemi Könyvtár, Ant. 3802. coll. 2.) Egybekötve: PTOLEMAEUS, Claudius: *Ioannis de Monte Regio et Georgii Purbachii epitome, in Cl. Ptolemaei magnam compositionem, continens propositiones et annotationes, quibus totum almagestum ... exponitur.* Basileae: apud Henrichum Petrum, 1543. – GINGERICH: *i.m.* 2002. 101.

⁴⁸ FARKAS Gábor Farkas: *A nagyszombati egyetem könyvtára az alapításkor.* Szeged, 2001. X–XI. – BENE Sándorné: *A budapesti Egyetemi Könyvtár vetustissima-gyűjteménye közelről.* In: *Fata libelli. A nyolcvanéves Borsa Gedeon köszöntésére.* Szerkesztette P. VÁSÁRHELYI Judit. Bp., 2003. 146.

⁴⁹ KLANICZAY Tibor: *Nicasius Ellebodius és Poétikája.* = Irodalomtörténeti Közlemények 75. (1971) 24–34. – KLANICZAY Tibor: *Nicasius Ellebodius leuveni és római tanulmányai.* In: KLANICZAY Tibor: *Pallas magyar ivadéka.* Bp., 1985. 86–95.

⁵⁰ A Radéczi-körre I. JANKOVICS József: *Zay Péter orvoságos könyvecskéje. „Nicasius doctor receptájából”.* In: *Collectanae Tiburtiana. Tanulmányok Klaniczay Tibor tiszteletére.* Szerk. GALAVICS Géza, HERNER János, KESERŰ Bálint. Szeged, 1990. (továbbiakban ADATTÁR 10.) 233. – MIKÓ Árpád: *Ianua mortis. Nicasius Ellebodius (1535–1577) síremléke. Adalékok a Radéczi-kör műpártolásához.* In: ADATTÁR 10. 419–429. – BOROSS Klára: *A pozsonyi humanista kör könyvei az Egyetemi Könyvtár antikva-gyűjteményében.* In: *Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei XIII.* Bp., 2007. 157–185.

⁵¹ ADATTÁR 11. 444. „Bibliothecam nostram universam cum omnibus libris, tabulis seu mappis cosmographicis, spheris, imaginibus tam prioribus, quam nuper Viennae emptis, item cum omnibus scriptis et aliis omnibus ad eandem bibliothecam pertinentibus doctori Andreae Kechkes affini nostro legavimus et reliquimus.”

⁵² *Magyarországi magánkönyvtárak. I. (1533–1657).* S.a.r. VARGA András. Bp.-Szeged, 1986. 136. „Nicolaus Copernicj Sphaera in fol. Norimbergae 1543. Joannes Petreius.”

⁵³ A tulajdonosi bejegyzések a címlapon: „Zachar(ias) Mossovius Ep(isco)pus Tinni(e)ns(is) D(ono) D(edit) Nicasio DDD.” Másik kézzel: „Ex dono Gen(eralissimi) D(omi)ni Joannis Kecskes, Collegij Soc(ietatis) Jesu Poseniensis, Catalogo inscriptus 1639.”

⁵⁴ *Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig. I. Kassa, Pozsony, Sáropatak, Túróc, Ungvár.* S.a.r. FARKAS Gábor, MONOK István, POZSÁR Annamária, VARGA András. Szeged, 1990. 183. „Nikolaus Kopernicus Motus stellarum in alba in folio Norimbergae 1543.” Nyers vászonkötését 1974-ben kapta. GINGERICH: *i.m.* 2002. 101. szerint előtte félbőr kötésben volt, márványozott papír előzékkel.

⁵⁵ FARKAS: *i.m.* 2001. XXXIII.

⁵⁶ A címlapon kötésre vonatkozó megjegyzés: „G. comp. 1 f.(?) d. ½”.

házában egyfajta olvasókör működhetett, s gazdag könyvgyűjteményét a környékbeli értelmiség is használhatta.⁵⁷ Halála után fia a bécsi Császári Könyvtárnak adta el a megörökölt bibliotékát, amely 1162 kiadványt foglalt magába, köztük Kopernikusz nevezetes művének első kiadását.⁵⁸ Érdekes, hogy Hugo Blotius által 1575-ben összeírt állományból, amelynek nagyobb része ma is megtalálható az osztrák Nemzeti Könyvtárban, hiányzik a kérdéses csillagászati alapmű. A kötet vagy elpusztult vagy lappang valahol, mert az ismert Kopernikusz-példányok között nincs olyan egy sem, mely magán viselné Dernschwam tulajdoni jegyeit.⁵⁹

Zsámboky János humanista filológus hatalmas könyvtára jegyzékében bőségesen találunk kortárs csillagászati és asztrológiai munkákat, s közülük is kiemelkedik a ma Debrecenben található Kopernikusz-kötet.⁶⁰ A címlapon lévő tulajdonosi bejegyzés alapján ismert, hogy 1560-ban jutott a könyvhöz.⁶¹ Ebben az évben tavasszal még Padovában volt, majd másfél évig Párizsban tartózkodott.⁶² Mivel könyvgyűjteménye az udvari könyvtárba került 1584 után, nem tudjuk hogyan szerezték meg a nagyszombati jezsuiták, akik majdnem egy évszázaddal később az egyetem könyvtárában katalogizálták.⁶³ A nagyszombati egyetem Budára költöztetésekor rákényszerült régi nyomtatványai részének aukcióra bocsátására. A Pesten rendezett könyvárverésen – másik három neves csillagász Johann Kepler, Giovanni Battista Riccioli és Girolamo Cardano munkáival együtt – a debreceni kollégium diákjai vásárolták meg 1787 június 4-én.⁶⁴ Végül a debreceni református kollégiumban írta össze Hatvani István természettudós még ugyanabban az évben, november 5-én.⁶⁵ A kötettel alaposabban foglalkozott Borzsák István⁶⁶ és Owen Gingerich is.⁶⁷ Utóbbi szerint a könyv első tulajdonosa Jofrancus Offusius 16. századi rajnai csillagász lehetett, aki Párizsban dolgozott az 1550-es években.⁶⁸

⁵⁷ HERMANN Zsuzsa: *Hans Dernschwam könyvei között.* = Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei IV. Bp., 1968. 167–178. – A *Dernschwam-könyvtár. Egy magyarországi humanista könyvjegyzéke.* Kísérőtanulmánnyal közreadja BERLÁSZ Jenő. S.a.r., mut. KEVEHÁZI Katalin, MONOK István. Szeged, 1984. (továbbiakban: ADATTÁR 12/1.) 336. – MADAS-MONOK: *i.m.* 1998. 145.

⁵⁸ ADATTÁR 12/1. 47. „Nicolai Copernici Torinensis De Reuolutionibus(!) orbium celestium Libri Sex. Impressum Norimberge, Anno 1543. in folio” 241. „6894 Nicolai Copernici de reuolutionibus orbium celestium libri VI. Charta 61 Liber 153 Forma F.”

⁵⁹ GINGERICH: *i.m.* 2002. 3–5. Ausztriában jelenleg három példány feltehetően az 1543-as kiadásból, egy-egy az Österreichische Nationalbibliothek, Universitätsbibliothek és a Universitäts-Sternwarte állományában, de egyikben sincs Dernschwamra utaló tulajdoni jegy. A két utóbbi a bécsi jezsuiták tulajdonában volt, az elsőben nincs possessorbejegyzés.

⁶⁰ ADATTÁR 12/2. 126. „73. Nicolai Copernicij Torien. De revolutionibus orbium coelestium lib. 6. Norimbergae: Joannes Paetresus, ao. 43.” (Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvtára O.1218/tt.) – KELECSÉNYI Gábor: *Múltunk neves könyvgyűjtői.* Bp., 1988. 73–78.

⁶¹ „Ioannis Sambuci Pannonij 1560.”

⁶² BACH, Endre: *Un humaniste hongrois en France. Jean Sambucus et ses relations litteraires (1551–1584).* Szeged, 1932. 10. – GULYÁS Pál: *Számok János könyvtára.* Bp., 1941. 17.

⁶³ „Coll(egii) Soc(ietatis) Jesu Catalogo inscriptus Tyrnaviae 1667. 30. Martii.”

⁶⁴ FEKETE Csaba: *A debreceni Kopernikusz.* = Tudomány 2. (1986) 44–45. A cikkre Keszthelyi Sándor hívta fel a figyelmemet, kinek itt mondok köszönetet.

⁶⁵ „Iam Collegii Helv(eticae) Conf(essionis) addictorum Debrecinensis.” – GINGERICH: *i.m.* 2002. 101. szerint a kézírás Sinai Miklós (1730–1808) egyháztörténészé, de ez tévedés lehet.

⁶⁶ BORZSÁK, István: *Ein Copernicus-Exemplar aus der Bibliothek des Joannes Sambucus in Debrecen.* = Magyar Könyvszemle 81. (1965) 133–138. magyarul BORZSÁK István: *Sambucus könyvtárának Copernicusa Debrecenben.* In: BORZSÁK István: *Dragma – válogatott tanulmányok.* I. Bp., 1994. 314–319.

⁶⁷ GINGERICH: *i.m.* 2002. 101–103. – GINGERICH: *i.m.* 2004. 175–176.

⁶⁸ GINGERICH, Owen-DOBRYCKI, Jerzy: *The Master of the 1550 Radices: Jofrancus Offusius.* = Journal for the History of Astronomy 24. (1993) 235–253.

Az amerikai kutató más kötetek margináliái alapján feltételezi, hogy azok hasonlatosak a Zsámboky-kötetben találhatók. ⁶⁹ A magyar filológus ellenben Zsámbokyt sejtí a bejegyzések mögött. Megérősíthető Borzsáknak az a feltételezése, miszerint az 1667-ben katalogizált példánnyal éppen az 1632-ben összeírt, de a három évtizeddel később már elveszett Kopernikusz-művet kívánták pótolni a nagyszombati jezsuiták. ⁷⁰ A könyv átesett a cenzori vizsgálaton, amelyet a kötet végén jelöltek. ⁷¹ Gingerich meg is kockáztatja, hogy ez egy bécsi jezsuita lehetett, majd csak utána kerülhetett nagyszombati könyvtárba. ⁷² Zsámboky csillagászathoz és asztrológiához fűződő vonzalmát nemcsak jegyzéke tanúsítja, hanem az ismert tény, miszerint tanítványa volt Peter Apian matematikusnak 1549–1550 között Ingolstadtban. ⁷³ Ezt a Kopernikusz-kötetben olvasható bejegyzések is igazolják. ⁷⁴ Mint már említettük, 1667-ben a nagyszombati jezsuiták Zsámboky Kopernikusz-kötetét katalogizálták. ⁷⁵ Némethi Jakab 1632-es katalógusában szerepelt egy másik példánya a műnek, ⁷⁶ ám ez még a 17. század során elveszhetett, s ezért pótolhatták a magyar humanista példányával. Az elveszett könyv fekete bőrkötésben volt, míg Szentiványi Márton által 1690-ben újra összeírt könyv fehérben. ⁷⁷

Michael Weiss brassói főbíró, aki könyveit a város evangélikus gimnáziumának adományozta 1608-ban, szép könyvtárral rendelkezett. A sok csillagászati mű mellett ott találjuk Kopernikuszét is. ⁷⁸ Feltételezhetően ez a könyv szerepel a brassói gimnázium 1625-ös összeírásában ⁷⁹ a lengyel csillagász első nyomtatott munkájával (1542) együtt, amelyet Martin Luther és Henricus Glareanus népszerű műveivel kötöttek össze. A két kötet sajnos elpusztulhatott az 1689-es tűzvész alkalmával. ⁸⁰ Michael Eckhardt brassói matematikus és költő, egykor wittenbergi és kielii egyetemista olvashatta a *De revolutionibus* vagy 16. vagy 17. századi kiadásban, mivel saját kezű 1698-as jegyzékén, amelyben

⁶⁹ GINGERICH: *i.m.* 2004. 171–179.

⁷⁰ BORZSÁK: *i.m.* 1994. 317.

⁷¹ „Vidi E.O. m(anu)pr(orpia).” – BORZSÁK: *i.m.* 1994. 315.

⁷² GINGERICH: *i.m.* 2002. 101. [Bibliotheca Societatis Jesu, Viennae?].

⁷³ GULYÁS: *i.m.* 1941. 46–49. – KELECSÉNYI: *i.m.* 1988. 75.

⁷⁴ BORZSÁK: *i.m.* 1994. 316.

⁷⁵ ADATTÁR 17/2. 66. matematika szak „955. Nicolai Copernici de reuolutionibus orbis caelestium in folio Norimbergae 1543. membrana alba.”

⁷⁶ ADATTÁR 17/2. 60. „207. Copernicus de Reuolutionibus Orbium Caelestium in folio corio nigro Norimbergae 1543.”

⁷⁷ ADATTÁR 17/2. matematika szak 197. „Copernici Nicolai De reuolutionibus Orbium Coelestium folio Norimbergae 1543. membrana alba 1667.”

⁷⁸ *Erdélyi könyvesházak IV/1-2. Lesestoffe der siebenbürgen Sachsen. 1575–1750.* Hrsg. von István MONOK, Péter Ötvös, Attila VERÓK. Bp., 2004. (továbbiakban: ADATTÁR 16/4.) 562. „Nicolaus Copernicus.”

⁷⁹ ADATTÁR 16/4. 572. „Nicolaus Copernicus de Revolutionibus Orbium Coelestium Folio.”

⁸⁰ ADATTÁR 16/4. 573. „Supputatio annorum Mundi Lutheri. Item Henrici Glareani Geographia. Item Nicolaus Copernicus de Lateribus et Angulis Triangulorum 4to” COPERNICUS: *i.m.* 1542. – ADATTÁR 16/4. 607–608. Az 1668-as katalógusban újra összeírták a matematika-csillagászat szakba sorolva, ám Kopernikusz 1542-es könyvét már nem jelezték, megelégedtek az első kolligátum (Luther) leírásával. – ADATTÁR 16/4. 666–672. Az 1705-ös katalógusban már egyik sem szerepel. – NUSSBÄCHER Károly: *A brassói evangélikus iskola könyvtára.* = Magyar Könyvszemle 13. (1888) 189.

felsorolja az elolvasandó könyveket, szerepel a kötet.⁸¹ Bár kézenfekvő lenne, de sajnos ez nem a ma is kézbevehető a brassói levéltár példánya, amit csak 1796-ban szereztek be Bécsből.⁸²

Az esztergomi érsekség könyvtárában 1674-ben írták össze a csillagászati munkát,⁸³ amely pont abban az évben jelent meg, mikor az érsekség Nagyszombatba menekült. Mivel a gyűjtemény középkori darabjai megsemmisültek vagy szétszóródtak, az 1611-es nagyszombati zsinat rendelkezése értelmében a püspökök és kanonokok kötelesek voltak könyvtárukat az egyházra hagyni. Így az érseki könyvtár Forgách Ferenc, Lippay György és Szelepcsényi György érsekek illetve Anton Fugger hagyatékából gazdagodott.⁸⁴ A gyűjtemény összeírását Szelepcsényi rendelte el, s Hunger János Henrik szakrendi katalógust állított össze a könyvtár állományáról.⁸⁵ Két évvel később készült el a szerzői betűrendes összeírás.⁸⁶ A Kopernikusz-kötet bármelyik művelt érsekünk révén vagy akár a Fugger-könyvtárból⁸⁷ is bekerülhetett. Természetesen nem lehet kizárni az összeírás dátuma és a minimális információ miatt, hogy esetleg az 1617-es amszterdami kiadásról van szó.

A reformáció idején már városi könyvtárként működött a bártfai Szent Egyed-templom bibliotékája, amely a 17. században a katolikusokhoz került, majd visszakapták a protestánsok. 1705-ben,⁸⁸ s utána 20 évvel később is összeírták az állományt, amelyben megtalálható volt Kopernikusz munkája.⁸⁹ Viszont az 1832-es könyvjegyzékről közel 100 könyvvel együtt, már hiányzik. Nem tudni, hogy mi történhetett velük, talán nagy részük 1749-ben Barkóczy Ferenc, akkor még egri püspök magánkönyvtárába kerülhetett.⁹⁰ Érvényes itt is az a megállapítás, hogy a nürnbergi és a bázeli kiadás mellett az amszterdami sem lehet kizárni.

Nem tisztázott annak a két Kopernikusz-műnek (az 1543-as kiadás két példányban) a története, amelyekről Binder Pál és Dankanits Ádám adott hírt.⁹¹ Gingerich mindössze egy romániai példányt említ meg a kötetében, a bukaresti Tudományos Akadémia tulajdonában lévő 1566-os kiadást.⁹² Így kimaradt az 1542-es (trigonometriai) Kopernikusz kötet, amelyet a kolozsvári akadémiai könyvtárban

⁸¹ ADATTÁR 16/4. 855–857. „Tagebuchnotiz über die zu lesenden Bücher von Michael Eckhardt (...) Nicol(aus) Copernicus Borussus, qui annos 36 scriptionem de revolutionibus orbium coelestium elucubravit.”

⁸² BINDER Pál: *A nagy csillagász hazánkban.* = Brassói Lapok 5. (1973) 6. Binder tévedhetett abban, hogy ez a példány szerepelne a líceumi könyvtár 1625-ös katalógusán, mert az valószínűleg Michael Weiss-szé lehetett, ami elpusztult a tűzvész alatt. A ma is meglévő kötetnek 1689 után kellett bekerülnie a könyvtárba. Ezt támasztja alá a belső kötetstábla bejegyzése: „Bibliotheca Coronensi Viennae 15. Septembri 1796.” a címlapon: „Biblioth. Gymn. Cor. L. I. 2.” Gernot Nussbächer szerint a császári könyvtárból szerezhette be az evangélikus líceum. – DANKANITS Ádám: *XVI. századi olvasmányok.* Bukarest, 1974. 103. – GINGERICH: *i.m.* 2002. nem tud róla.

⁸³ ADATTÁR 19/1. 66. „Nicolaus Copernicus de revolutionibus orbium coelestium.”

⁸⁴ BORBÉLY Andor: *Az esztergomi Bibliotheca Fugger gyűjteményének eredete.* = Magyar Könyvszemle 77. (1961) 469–475. – SZEPESI Zsuzsa: *Az esztergomi Bibliotheca 17. századi történetéhez.* = Magyar Könyvszemle 97. (1981) 225–227.

⁸⁵ KÖRMENDY Kinga: *Az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, a ferences rendház és a Babits Mihály Városi Könyvtár állományának történeti áttekintése.* = Magyar Könyvszemle 107. (1991) 25–37. – MADAS-MONOK: *i.m.* 1988. 121.

⁸⁶ ADATTÁR 19/1. 110. „Copernicus Nicolaus de revolutionibus orbium coelestium.”

⁸⁷ L. erre pl. GINGERICH: *i.m.* 2002. 83. Jakob Fugger (1516–1575) bankár tulajdonában lévő kötetet.

⁸⁸ ADATTÁR 19/1. 196. „14. Copernici revolutiones in folio tomus unus id est 1.”

⁸⁹ ADATTÁR 19/1. 201. „Opus Nicolai Copernici de revolutionibus orbium caelestium in folio.”

⁹⁰ ÁBEL Jenő: *A bártfai Szent Egyed temploma könyvtárának története.* Bp., 1885. 140.

⁹¹ BINDER: *i.h.* 1973. 6–7. – DANKANITS: *i.m.* 1974. 78–79.

⁹² GINGERICH: *i.m.* 2002. 189. Possessorbejegyzése: „Arnoldi Alb. Lubensis 16[29?].”

őriznek.⁹³ Az 1543-as kiadásából található egy-egy példány Brassóban,⁹⁴ és az előbb említett kolozsvári bibliotékában is.⁹⁵ Ez utóbbiról Dankanits jó néhány bejegyzéssel tarkított címlapfotót is közölt a könyvében. A könyv első tulajdonosa Krasznai Ferenc volt 1550-ben, a kötéstáblára préselt szignó: F(ranciscus) C(rasensis) alapján. A krakkói egyetemet járt férfi szép könyvtárral rendelkezhetett.⁹⁶ Tulajdonosa volt még valamelyik Árkosi Benedek – kettő ismert a 17. századból, mindegyik kolozsvári tanár volt – s a bejegyzések között ott találjuk még az Unitárius Egyházét is.⁹⁷ Árkosi Gelei Benedek unitárius kollégium tanára, 1636–1645 között Páduában tanult. Utána haláláig Kolozsvárott tanár és orvos volt. Árkosi Tegző Benedek az unitárius kollégiumban, majd 1651–1654 között Odera menti Frankfurtban és Leidenben tanult. Előbbinek ismert az öt tételből álló, a padovai egyetem könyvtárának adományozott könyveinek jegyzéke 1640-ből.⁹⁸

Az 1566-os cenzúrázott példányok talán még ritkábbak, mint az első kiadásai, hazánkban jelenleg három (Eperjes, Kalocsa és ELTE Egyetemi Könyvtár) ismert belőle. A pesti példány első tulajdonosa volt egy cseh származású diák 1606-ban,⁹⁹ majd a nagyszombati Collegium Generale könyvtárában írták össze 1647-ben, ahol esetleg tanulhatott.¹⁰⁰ A bejegyzés azért is érdekes, mert a papnevelő szemináriumot, népszerű nevén a Collegium rubrorumot Lippay György érsek csak egy évvel később alapította meg. A másik példány az olaszországi Cormòns kapucinus rendházából kerülhetett a Kalocsára, a Főszékesegyház könyvtárába.¹⁰¹ Az eperjesi példányról részletesen beszéltünk előbb. Végezetül találunk olyan tételt is a könyvjegyzékek között, amelyben bár szerepel Kopernikusz neve, de mégsem az ő munkájáról van szó. A kopernikánus Nicolas des Muliers leideni matematikus, orvos¹⁰² és nem a fromborki kanonok műve volt azon hordók egyikében, amelyeket a nagyenyedi református kollégium könyvtárából menekítettek Nagyszebenbe 1685 körül.¹⁰³ Az 1604-es Kepler-féle szupernóvát, s később teleszkóppal napfoltokat megfigyelő Muliers új csillagászati táblázatot állított

⁹³ DANKANITS: *i.m.* 1974. 103. Tulajdonosa: Andreas Rempler, akinek a nevével több erdélyi provenienciájú csillagászati szakmunka (Peuerbach, Stöffler) címlapján találkozhatunk (Kolozsvár, Akadémiai Könyvtár U-62020-6).

⁹⁴ BINDER: *i.h.* 1973. 6. – DANKANITS: *i.m.* 1974. 103. (Archiv der Honterusgemeinde Kronstadt, Bibliothek, Honterus Bibliothek 722.) – GINGERICH: *i.m.* 2002. nem tud róla.

⁹⁵ DANKANITS: *i.m.* 1974. 103. (Kolozsvár, Akadémiai Könyvtár U-58489-90). – GINGERICH: *i.m.* 2002. nem tud róla.

⁹⁶ További könyveiről l. DANKANITS: *i.m.* 1974. 76–79.

⁹⁷ Possessorok: „Benedicti Arkosi dono Generosi Steph. Mota(?) de Ernye 1647. 20. Aug.” illetve „Eccl(esi)ae Unit. Claudiop.” Megjegyzés a címlapon: „O maior est Luna 6539 id est sex millies quingenties tricies nonies.” – GÁL Kelemen: *A Kolozsvári Unitárius Kollégium története (1568–1900)*. I–II. Bp., 1935. II. 520–521. – Keserű Gizella szerint bizonyosan az idősebb Árkosi volt a tulajdonos.

⁹⁸ *Erdélyi könyvesházak III. 1563–1757. A Bethlen-család és környezete. Az Apafi-család és környezete. A Teleki-család és környezete. Vegyes források*. S.a.r. MONOK István, NÉMETH Noémi, VARGA András Szeged, 1994. [1995]. 343.

⁹⁹ COPERNICUS: *i.m.* 1566. (ELTE Egyetemi Könyvtár, Metsz. 290.) – GINGERICH: *i.m.* 2002. 101. „Georgius Hyttell Chorning(?) Chrudimensis [Chrudim, Prágától 100 km, keletre] m(anu) p(ro)pria 1606.”

¹⁰⁰ „Coll(egii) Gen(eralis) 1647.”

¹⁰¹ „Loc(i) Capucinor(um) Cormonij” (Kalocsa, Székesegyház Könyvtára ...?)

¹⁰² MULERIUS, Nicolaus: *Tabulae frisiae lunae solares quadruplices, e fontibus Ptolemaei, regis Alfonsi, Nic. Copernici Tychonis Brahe recens constructae*. Alcmariae: Excudebat Iacobus Meesterus, 1611.

¹⁰³ *Erdélyi könyvesházak II. Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagyenyed, Szászváros, Székelyudvarhely*. JAKÓ Zsigmond anyaggyűjtésének felhasználásával s.a.r. MONOK István, NÉMETH Noémi, TONK Sándor. Szeged, 1991. 161. „69. Nicolai Muleri Lunae Solares et N(icolaus) Copernicus.”

össze, melyben összegezte Ptolemaiosz, Tycho és Kopernikusz és az Alfonz-táblázatok számításait.¹⁰⁴ A címléíró kiemelte a lengyel csillagász nevét, ellentétben a görög és a dán asztronómuséval.

Összefoglalva az egykori és most is fellelhető Kopernikusz-példányokra vonatkozó információkat, a következő megállapításokat tehetjük. A koraujkori forrásokban mind a három 16. századi kiadás, vagyis az 1542-es wittenbergi, az 1543-as nürnbergi és az 1566-os bázeli is felbukkant.¹⁰⁵ 17 példányról van eddig tudomásunk, s ebből 8 db maradt az utókorra. Két példány hiánya történelmi: Michael Weiss brassói bírőé és a nagyszombati jezsuita kollégiumé, mivel ezek még a 17. században – bizonyíthatóan – elpusztultak. Ugyancsak régi hiány lehet a bártfai Szent Egyed templomé, mivel a 19. század első felében már nem regisztrálhatjuk a forrásokban. Johann Dernschwam kötete pedig szintén a 17–19. század folyamán tűnhetett el a bécsi udvari könyvtárból. Igazán fájó hiány a két eperjesi, az esztergomi és a brassói Eckhardt-példány. Ezek közül valamelyik előkerülhet a nemzetközi aukciókon az elkövetkezendő időben.¹⁰⁶ A három wittenbergi kiadásból csak egy maradt, a kolozsvári példány az utókorra. A nyolc feltételezett nürnbergi kiadásból hatról állapíthatjuk meg biztosan, hogy az 1543-asról van szó, ebből a brassói, a kolozsvári, a debreceni és a pesti egyetemi könyvtár példánya maradt fenn, a nagyszombati és a besztercebányai megsemmisült vagy lappang. Mint már említettem, hogy öt példány esetében nem tudjuk a források alapján pontosan azonosítani, így lehet a nürnbergi, a bázeli vagy akár (Eckhardt, Esztergom, Bártfa esetében) az amszterdami is. Végezetül három példány maradt fenn a bázeli kiadásnak (pesti Egyetemi Könyvtár, Eperjes és Kalocsa). Az 1543-as kiadás három nevezetes példánya közül kettőre (pesti Egyetemi Könyvtár, Debrecen) nemcsak a hazai, hanem a nemzetközi szakirodalom is felfigyelt. Eddig csak hazai – rövid – híradásokból ismert kolozsvári (és természetesen a többi eddig regisztrált) példány részletes tudománytörténeti elemzése lesz a következő feladat a hazai Kopernikusz-recepció mélyebb megismeréséhez.

FARKAS GÁBOR FARKAS

¹⁰⁴ VERMIJ, Rien: *The Calvinist Copernicans. The Reception of the New Astronomy in the Dutch Republic, 1575–1750*. Amsterdam, 2003. 45–52.

¹⁰⁵ Az elemzésben csak a 16. századi kiadások vettek részt.

¹⁰⁶ 2008. márciusában röpönt fel a hír, hogy az ismert new-yorki könyvkereskedő Jonathan A. Hill értékesíteni kívánja az első kiadású Kopernikuszát a tokiói könyvvásáron másfél millió dollárért. www.jonathanahill.com Ezek az óriási összegek előcsalogathatják a még lappangó példányokat, s így az amúgy is magas példányszám tovább gyarapodhat szerte a világon.

Tulajdonos	Kiadás	Bibliográfia	Jelzet
eperjesi katolikus plébánia 1606. (2 db)	Wittenberg, 1542. Nürnberg, 1543. vagy Basel, 1566.	ADATTÁR 11. 376–377.	Hiány
1.) Johannes Koruni 2.) Johannes Primerius 3.) Hazslinszky Ágost Frigyes 1853. 4.) eperjesi evangélikus líceum könyvtára	Basel, 1566.	GINGERICH: <i>i.m.</i> 2002. II.188.	Eperjes, Štátna Vedecká Knižnica QQQ 22 Ms-Pr Kol.
1.) Nicasius Ellebodius 1587 előtt 2.) Mossóczi Zakariás 1587. 3.) Kecskés András 1636 előtt 4.) pozsonyi jezsuita kollégium 1636.	Nürnberg, 1543.	ADATTÁR 11. 471., Adattár 13/1. 136., Adattár 17/1. 183., GINGERICH: <i>i.m.</i> 2002. I.95.	ELTE Egyetemi Könyvtár, Ant. 3802. coll. 2.
1.) Georgius Hyttel Chroning 1606. 2.) Collegium Generale 1647.	Basel, 1566.	GINGERICH: <i>i.m.</i> 2002. II.85.	ELTE Egyetemi Könyvtár, Metsz. 290.
Hans Dernschwam 1575.	Nürnberg, 1543.	ADATTÁR 12/1. 47.	Hiány
1.) Jofrancus Offusius 2.) Zsámboky János 1560. 3.) nagyszombati jezsuita egyetem 1667. 4.) debreceni református kollégium 1787.	Nürnberg, 1543.	ADATTÁR 12/2. 126., ADATTÁR 17/2. 66., BORZSÁK: <i>i.h.</i> 1965. 133–138, FEKETE: <i>i.m.</i> 1986. 44–45., KELECSÉNYI: <i>i.m.</i> 1988. 73–78., GINGERICH: <i>i.m.</i> 2002. I.96., GINGERICH: <i>i.m.</i> 2004. 171–179.	Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvtára 0.1218/tt.
1.) Michael Weiss 1608 előtt 2.) brassói evangélikus gimnázium 1608. (2 db)	Wittenberg, 1542. Nürnberg, 1543. vagy Basel, 1566.	ADATTÁR 16/4. 562. ADATTÁR 16/4. 573. BINDER: <i>i.h.</i> 1973. 6.	Hiány 1689-től
Michael Eckhart, Brassó 1698.	Nürnberg, 1543. vagy Basel, 1566. vagy Amsterdam 1617.	ADATTÁR 16/4. 855–857. DANKANITS: <i>i.m.</i> 1974. 103.	Hiány
1. Bécs, 1796 előtt 2. brassói evangélikus gimnázium 1796.	Nürnberg, 1543.		Brassó, Archiv der Honterusgemeinde HB 722.
nagyszombati jezsuita kollégium 1632.	Nürnberg, 1543.	ADATTÁR 17/2. 60.	Hiány 17. századtól
esztergomi érseki könyvtár 1674.	Nürnberg, 1543. vagy Basel, 1566. vagy Amsterdam, 1617.	ADATTÁR 19/1. 66.	Hiány
bártfai Szent Egyed könyvtára 1705.	Nürnberg, 1543. vagy Basel, 1566. vagy Amsterdam, 1617.	ADATTÁR 19/1. 196.	Hiány 1832 előtt már hiányzott
1.) Krasznai Ferenc 1550. 2.) Árkosi Benedek 1647. 3.) kolozsvári unitárius kollégium 18. század	Nürnberg, 1543.	BINDER: <i>i.h.</i> 1973. 6. DANKANITS: <i>i.m.</i> 1974. 103.	Kolozsvár, Akadémiai Könyvtár U-58489-90
Andreas Rempler 16. század	Wittenberg, 1542.	DANKANITS: <i>i.m.</i> 1974. 103.	Kolozsvár, Akadémia Könyvtár U-62020-6
cormòns-i kapucinus rend könyvtára	Basel, 1566.		Kalocsa, Főszékesegyházi Könyvtár